

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
УДК 343.24/.29

Гриченко Оксана Анатоліївна

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

Hrytenko Oksana

*Doctor of Law Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Criminal Law Disciplines
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0003-1376-6956

**ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ ТА
ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

**PROBLEMS OF IMPROVING THE PENALTIES SYSTEM AND THE
EFFICIENCY OF THE PENITENTIARY SYSTEM OF UKRAINE UNDER
THE CONDITIONS OF THE MARTIAL STATE**

***Анотація.** У статті досліджуються проблеми удосконалення системи покарань та ефективності роботи пенітенціарної системи України в умовах воєнного стану. Аналізуються деякі нові законодавчі пропозиції щодо удосконалення вітчизняної системи покарань, які направлені на підвищення ефективності роботи української пенітенціарної системи в умовах воєнного стану. Встановлено, що серед пропозицій з ефективності роботи української пенітенціарної системи в умовах воєнного стану, особливої уваги привертають ті, в яких запропоновано розширення переліку видів покарань, альтернативних позбавленню волі, у чинному КК України, а також*

закріплення нового виду покарання «пробаційний нагляд». Проаналізовано особливості таких видів покарань, як обмеження волі та запропонованого пробаційного нагляду. Визначено, що уявлення про каральні властивості обмеження волі та його можливу заміну на пробаційний нагляд, побудовані на таких підставах: обмеження волі втратило свій каральний потенціал та ефективно застосування у пенітенціарній системі; відсутність правильного уявлення про порядок призначення, виконання та відбування покарання у виді обмеження волі породжує хибну думку щодо схожості цього виду покарання із пробаційним наглядом. Встановлено, що новий вид покарання у виді пробаційного нагляду, хоча й представляє новий погляд на процедуру виконання та відбування покарання у випадку вчинення особою кримінальних проступків та нетяжких злочинів, однак не може цілком замінити обмеження волі. Доведено, що покарання у виді пробаційного нагляду, не може замінити обмеження волі, однак цілком може посісти самостійне місце у системі покарань за Кримінальним кодексом України, нововведення повинно бути позначено й у відповідних положеннях Кримінально-виконавчого кодексу України, з приводу порядку та умов виконання та відбування покарання у виді пробаційного нагляду, а також знайти логічне продовження в прийнятті відповідних змін і у Законі України «Про пробацію».

Ключові слова: покарання, система покарань, обмеження волі, пробаційний нагляд, пенітенціарна система.

Summary. The article examines the problems of improving the punishment system and the effectiveness of the penitentiary system of Ukraine under martial law. Some new legislative proposals regarding the improvement of the domestic penal system are analyzed, which are aimed at improving the efficiency of the

Ukrainian penitentiary system in the conditions of martial law. It has been established that among the proposals on the effectiveness of the Ukrainian penitentiary system under martial law, special attention is drawn to those that propose expanding the list of types of punishments alternative to imprisonment in the current Criminal Code of Ukraine, as well as establishing a new type of punishment "probation supervision". Peculiarities of such types of punishment as restriction of will and proposed probationary supervision are analyzed. It was determined that the ideas about the punitive properties of restraint of will and its possible replacement by probation supervision are built on the following grounds: restraint of will has lost its punitive potential and effective application in the penitentiary system; the lack of a correct understanding of the order of appointment, execution and serving of punishment in the form of restraint of will gives rise to a false opinion about the similarity of this type of punishment with probation supervision. It has been established that the new type of punishment in the form of probation supervision, although it represents a new perspective on the procedure for the execution and serving of punishment in the case of a person committing criminal misdemeanors and minor crimes, but cannot completely replace the restriction of free will. It has been proven that punishment in the form of probationary supervision cannot replace the restriction of will, however, it may well occupy an independent place in the system of punishments under the Criminal Code of Ukraine, the innovation should also be marked in the relevant provisions of the Criminal Executive Code of Ukraine, regarding the order and conditions of execution and serving a sentence in the form of probation supervision, as well as finding a logical continuation in the adoption of relevant changes in the Law of Ukraine "On Probation".

Key words: *punishment, punishment system, restriction of freedom, probation supervision, penitentiary system.*

Постановка проблеми. Україна нині продовжує реформування своєї правової системи з урахуванням міжнародно-правових стандартів та принципів захисту прав і свобод людини та громадянина. Зазначені принципи поширюються і на сферу виконання та відбування різних видів кримінального покарання, безпосереднім чином торкаючись правового статусу засуджених в Україні. У цьому аспекті вітчизняна пенітенціарна система вирішує двоєдине завдання. З одного боку, вона має забезпечити реалізацію цілей покарання в процесі його відбування (виконання), з іншого боку, вона покликана захистити конкретні права та свободи людини та громадянина, які не підлягають обмеженню у процесі виконання призначеного вироком суду покарання. Успішне вирішення даної задачі, здається, може послужити добрим фундаментом у справі ресоціалізації вчорашніх засуджених, багато хто з яких після звільнення з місць позбавлення свободи втрачають довіру до суспільства, держави, закону, справедливості, норм честі та моралі. Саме з цієї причини кримінально-виконавча політика України на сучасному етапі її розвитку має таку важливу мету, як гуманізація та лібералізація призначення та відбування кримінального покарання, а також захист прав, свобод та законних інтересів особи при відбуванні нею покарання.

Важливою складовою процесу гуманізації та лібералізації призначення та відбування кримінальних покарань є удосконалення кримінального та кримінально-виконавчого законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання удосконалення системи покарання неодноразово були предметом наукових пошуків українських і зарубіжних вчених. Це, зокрема, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, В. К. Грищук, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, О. М. Костенко, В. Т. Маляренко, І. І. Митрофанов, В. О. Навроцький, Ю. А.

Пономаренко, А. Х. Степанюк, С. С. Яценко та багато інших. До наукових праць присвячених пенітенціарній системі та пенітенціарній політиці України, слід зазначити праці таких учених, як О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, А. О. Галай, О. М. Григор'єв, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, О. Г. Колб, О. В. Романенко, В. В. Стаднік, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець, М. М. Яцишин та інших. Однак, проблемам аналізу забезпечення ефективної роботи пенітенціарної системи за допомогою удосконалення системи покарань у воєнний час не були предметом теоретичного осмислення та оцінки.

Метою наукової статті є аналіз деяких нових законодавчих пропозицій щодо удосконалення вітчизняної системи покарань, які направлені на підвищення ефективності роботи української пенітенціарної системи в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У чинному кримінальному законодавстві України передбачені різні за своїм змістом, суворістю та характером види покарань, які мають у зв'язку з цим різні можливості для досягнення цілей, закріплених у Кримінальному кодексі України (далі – КК України). Як вірно відзначає Пономаренко Ю.А. встановлений кримінальним законом перелік видів покарань є саме системою покарань. Останню ж можна визначити, як встановлену кримінальним законом узгоджену і упорядковану закриту множину видів покарань, що є підставою для визначення караності окремих видів кримінальних правопорушень [7, с. 453]. Система покарань диференціює та індивідуалізує покарання по відношенню до різних категорій осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. Важливою особливістю сучасної системи кримінальних покарань є її гуманізм, який проявляється не тільки у відсутності жорстоких покарань, які принижують честь і гідність засудженого, завдають йому фізичних і моральних страждань, а й у превалюванні покарань, що не передбачають ізоляцію від суспільства. Усі

види покарань, які включені до вказаної системи, розташовуються у певній послідовності – від найбільш м'якого до найсуворішого. Це має відповідне практичне значення, оскільки у такий спосіб законодавець орієнтує судові органи на можливість призначення менш суворих покарань з тих, що перераховані у санкціях норм Особливої частини КК України. І лише у разі явної неможливості досягти цілей відновлення соціальної справедливості, виправлення засудженого та попередження вчинення кримінальних правопорушень суд може застосувати до винного суворіший вид покарання. Крім того, такий порядок побудови системи кримінальних покарань дає судам можливість правильно призначати покарання за наявності пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин, заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням, й у інших, передбачених кримінальним законом випадках. Саме тому так важливо правильно визначити та законодавчо закріпити місце того чи іншого виду покарання в існуючій системі покарань.

Діюча система покарань характеризується досить широким спектром їх видів (ст. 51 КК України містить 12 видів покарань). Проте, вітчизняна система покарань у кримінальному законодавстві має все ж такі певні недоліки. До них зокрема можна віднести: відсутність належної репресивності заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, що не дозволяє їм конкурувати з покараннями, пов'язаними із реальною ізоляцією від суспільства; фактичну нездійсненність деяких альтернативних покарань чи відсутність механізму реалізації. Прогалини та помилки, що існують у змісті чинної системи покарань, яка закріплена Загальною частиною КК України, і навіть знову ухвалені законодавчі кримінологічно та пенологічно не обґрунтовані рішення ведуть до дефектів при конструюванні санкцій в Особливій частині КК України. А отже, існуюча нині система кримінальних покарань не забезпечує належної ефективності боротьби зі злочинністю та

роботи пенітенціарної системи тим більше в умовах воєнного стану.

На сьогодні в Україні покаранням, не пов'язаним з ізоляцією засудженого від суспільства, в силу ряду причин приділяється чимала увага. Доцільність ширшого використання покарань без ізоляції засудженого від суспільства очевидна. Утримання «тюремного населення», яке перебуває у місцях ізоляції від суспільства, тяжким тягарем лягає на бюджет держави, стримує вирішення багатьох соціальних завдань, сприяє поширенню кримінальної субкультури серед населення. Ефективне застосування покарань, альтернативних позбавленню волі, щодо осіб, які вчинили кримінальні проступки та нетяжкі злочини має забезпечити захист суспільства від злочинця, зниження рівня криміналізації суспільства, роз'єднання злочинного співтовариства, зниження чисельності осіб, які утримуються в установах кримінально-виконавчої системи. Крім того, широке застосування вказаних покарань, безсумнівно, позначиться на соціальній адаптації та реабілітації осіб, які опинилися у сфері кримінального судочинства. Все це знаходиться у відповідному вимірі вітчизняної системи завдань кримінально-виконавчої політики. До останньої, як відзначає Кернякевич-Танасійчук Ю.В. слід віднести:

1) визначення видів суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню в процесі виконання-відбування покарань;

2) визначення правового статусу суб'єктів та інших учасників кримінально-виконавчих відносин;

3) удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи шляхом її оптимізації;

4) удосконалення механізмів та порядку виконання-відбування покарань з метою виправлення та ресоціалізації засуджених, а також із метою запобігання вчинення засудженими нових кримінальних правопорушень;

5) удосконалення порядку звільнення від відбування покарання, надання допомоги особам, які звільнені від відбування покарання, а також порядку контролю і нагляду за ними;

б) посилення взаємодії кримінально-виконавчої системи з іншими органами та установами, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю, у тому числі з інститутами громадянського суспільства [8, с. 52].

Загалом же реформування кримінально-виконавчої політики України спрямовано на досягнення трьох основних цілей: виправлення засуджених, профілактика злочинності (загальна та спеціальна превенція) та соціальна адаптація та реабілітація осіб, які опинилися у сфері кримінального судочинства.

У зв'язку з цим регулярному удосконаленню піддаються як пенітенціарна система нашої держави, так і кримінально-виконавче законодавство України. Однією із останніх таких закономірних спроб вдосконалення забезпечення ефективної роботи пенітенціарної системи саме в умовах воєнного стану є проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення ефективної роботи пенітенціарної системи в умовах воєнного стану» № 7688 від 22.08.2022 року. У вказаному законопроекті пропонується розширити перелік видів покарань, альтернативних позбавленню волі, у чинному КК України та закріпити новий вид покарання «пробаційний нагляд» [6].

З першого погляду така позиція є доцільною та наближує Україну до міжнародних стандартів, тим більш що у розвинених країнах вказаний інститут існує вже достатньо тривалий час. Однак, незважаючи на досить таки універсальні ознаки пробації, у кожній державі, що обрала модель пробації, є власний національний досвід її розвитку. Оскільки пробація – це

не річ, яку можна взяти чи залишити, але набір ідей та можливостей, які мають використовуватися творчо, стратегічно для вирішення місцевих проблем кримінального судочинства; структура, в яку можуть бути вбудовані рішення, здійсненні та бажані у місцевих умовах» [1, с. 67].

Пояснюючи основні положеннях законопроекту, його автори визначають, що для забезпечення зміни карального підходу на реабілітаційний та виконання вимог міжнародних документів, проектом Закону пропонується змінити існуючий перелік видів покарань. Так покарання у виді обмеження волі замінюється на новий вид покарання у виді пробаційного нагляду (зміни до статті 51 КК України) [3; 5]. З приводу запропонованої заміни вважаю доцільним висловити наступні міркування. Новий вид покарання у виді пробаційного нагляду, хоча й представляє новий погляд на процедуру виконання та відбування покарання у випадку вчинення особою кримінальних проступків та нетяжких злочинів, однак не може цілком замінити обмеження волі.

Вбачається, що уявлення про каральні властивості обмеження волі та його можливу заміну на пробаційний нагляд, побудовані на таких підставах: обмеження волі втратило свій каральний потенціал та ефективно застосування у пенітенціарній системі; відсутність правильного уявлення про порядок призначення, виконання та відбування покарання у виді обмеження волі породжує хибну думку щодо схожості цього виду покарання із пробаційним наглядом.

КК України визначає, що покарання у вигляді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням до праці. Такий вид покарання встановлюється на строк від 1 до 5 років і не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, які мають

дітей віком до чотирнадцяти років, осіб, які досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів I та II групи [3]. Таке ж положення закріплено й у Кримінально-виконавчому кодексі України, особи, засуджені до обмеження волі, відбувають покарання у виправних центрах, як правило, у спеціально призначених гуртожитках із обов'язковим залученням до праці [4]. Отже, головними каральними властивостями, які забезпечуються цілі покарання є обмеження свободи та праця.

Як відзначає Новікова К.А. обмеження волі в чинному законодавстві України, беззаперечно, належало б до видів покарань, які спрямовані тільки на обмеження особистої свободи, якщо б не вказівка на обов'язкове залучення до праці. Через цю вказівку обмеження волі *de lege lata* вбачається комплексним видом покарання, оскільки ним обмежується як особиста свобода, так і право на працю [9, с. 94].

Незважаючи на те, що досліджуване покарання обмежує не так особисту свободу засудженого, скільки його свободу пересування та вибору місць проживання та перебування, обмеження можуть підлягати та інші права, для «реалізації яких необхідна ця свобода». До них належать право вільного вибору місця та роду занять, у тому числі підприємницькою, трудовою та творчою діяльністю, а також право на освіту, охорону здоров'я та медичну допомогу (стосовно вільного вибору освітнього та медичного закладу).

Під час виконання покарання у виді обмеження волі засудженим можуть бути дозволені: короткочасні виїзди за межі виправного центру, з поважних причин і з дозволу адміністрації; проживання за межами гуртожитку, якщо не допускаються порушення і маються сім'ї, такі можливості має засуджений лише після відбуття шести місяців строку покарання [4]. А отже ці умови мають виключний характер.

Щодо визначення «пробаційного нагляду» з огляду на пропоновану редакцію ч. 1 ст. 61 законопроекту автори визначають, що «Пробаційний нагляд полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, що спрямовані на його виправлення та запобігання вчиненню нових правопорушень, без ізоляції засудженого від суспільства». Такий виклад надає підстави для виникнення ряду неточностей. Зокрема, стосовно конкретизації обмежень прав та свобод засудженого, а також умов та виконання пробаційного нагляду. Отже, можна припустити, що ці обмеження прав та свобод, будуть стосуватися особистої свободи засудженої особи, а виконання пробаційного нагляду по суті буде відбуватися у звичайних умовах життя та без залучення до праці [5].

Висновки. По-перше, запропонований у законопроекті новий вид покарання у виді пробаційного нагляду, не може замінити обмеження волі, однак цілком може посісти самостійне місце у системі покарань. По-друге, хоча автори законопроекту у порівняльній таблиці спробували зазначити ті зміни, які зазнає КК України у випадку включення до системи покарань нового виду покарання у виді пробаційного нагляду, проте багато норм як Загальної та і Особливої частини КК України, залишаються поза увагою. Також, враховуючи те, що пропоновані зміни у законопроекті стосуються системи покарань, безумовно нововведення повинно бути позначено й у відповідних положеннях Кримінально-виконавчого кодексу України, з приводу порядку та умов виконання та відбування покарання у виді пробаційного нагляду. Визначені тенденції у кримінальній та кримінально-виконавчій політиці України, повинні знайти логічне продовження в прийнятті відповідних змін і у Законі України від 5 лютого 2015 року «Про пробацію». Окрім зазначеного, слід вказати й на те, що введення нового виду покарання у виді пробаційного нагляду в подальшому може створювати й

додаткові запитання щодо розмежування таких понять: пробаційний нагляд, як вид покарання та пробаційний нагляд як контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання.

Література

1. Кантон Р. Прохождение пробации за рубежом. *Европейский журнал пробации*. Университет Бухареста. 2009. Т.1. С. 67-71.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 10.11.2022)
3. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 15.11.2022).
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України №№ 1129-IV від 11 липня 2003 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 08.11.2022).
5. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення ефективної роботи пенітенціарної системи в умовах воєнного стану: проект Закону України за № 7688 від 22.08.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40289> (дата звернення 08.11.2022).
6. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення ефективної роботи пенітенціарної системи в умовах воєнного стану: проект Закону України за № 7688 від 22.08.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40289> (дата звернення: 11.11.2022 р.).

7. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.
8. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Кримінально-виконавча політика України : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. 336 с.
9. Новікова К.А. Обмеження свободи як вид покарання : монографія. Харків : Право, 2019. 288 с.

References

1. Kanton R. Prokhozhdenie probatsii za rubezhom. Yevropeyskiy zhurnal probatsii. Universitet Bukharesta. 2009. T.1. S. 67-71.
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. zi zminamy ta dopovnenniamy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (date of application 10.11.2022)
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2341-III vid 05.04.2001 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (date of application 15.11.2022).
4. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy №№ 1129-IV vid 11 lypnia 2003 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (date of application 08.11.2022).
5. Poiasniuvalna zapyska do Proektu Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zabezpechennia efektyvnoi roboty penitentsiarnoi systemy v umovakh voiennoho stanu: proekt Zakonu Ukrainy za № 7688 vid 22.08.2022 r. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40289> (date of application 08.11.2022).
6. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zabezpechennia

efektyvnoi roboty penitentsiarnoi systemy v umovakh voiennoho stanu: proekt Zakonu Ukrainy za № 7688 vid 22.08.2022 r. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40289> (date of application: 11.11.2022 r.).

7. Ponomarenko Yu.A. Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2020. 720 s.
8. Kerniakovych-Tanasiichuk Yu.V. Kryminalno-vykonavcha polityka Ukrainy : monohrafiia. Ivano-Frankivsk : Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka, 2019. 336 s.
9. Novikova K.A. Obmezhenia svobody yak vyd pokarannia : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2019. 288 s.